

Den gröna vändningen

FN:s första konferens om den mänskliga miljön inleddes den 6 juni 1972. Mötet gick av stapeln i Stockholm och samlade politiker, forskare och miljöaktivister från hela världen. Diskussionerna pågick i två veckor. De utgick från en växande insikt om att mänskligheten var hotad. Människan var på väg att förstöra sin egen livsmiljö. Inför konferensen sammanställdes rapporten *Den enda jord vi har: Vårda och värna en liten planet* (1972).¹ På omslaget fanns en bild av jordklotet sett från rymden – en plats av liv omgiven av ett kolsvart tomrum.

För de som levde i Sverige 1972 var insikten om att livet på jorden var hotat inte någonting nytt. Hade man för vana att läsa tidningar, lyssna på radio eller titta på tv-nyheterna så hade man stött på såväl information som diskussion om den globala miljökrisen. Skolelever hade deltagit i utbildningsdagar och sett dokumentärfilmer. Över hela landet hade ett myller av små miljöorganisationer startats. Inom och mellan de fem riksdagspartierna fördes det intensiva debatter. År 1970 hade Europeiska naturvårdsåret firats och året därpå hade begreppet ”gröna vågen” myntats. Ja, under tidigt 1970-tal cirkulerade kunskap om en miljökras i det svenska samhället.

Fem år tidigare, sommaren 1967, var allting annorlunda. Då var det långtifrån ett faktum att människan stod i färd med att förstöra sin egen livsmiljö. Givetvis hade många uppmärksammat debatten om biocider i jordbruket och hört talas om farorna med kvicksilver. En del hade rentav läst Rachel Carsons *Tyst vår* (1963). Men de allra flesta, även naturvetenskapliga forskare och välunderrättade politiker, tänkte vid 1960-talets mitt inte i termer av att mänskligheten stod på randen till en global miljökatastrof. De olika miljöfarorna sågs i huvudsak som

enskilda problem utan inbördes kopplingar. Varje område hade sina egna experter, lagar och teknologier. Det globala systemtänkande som präglade Stockholmskonferensen 1972 var inte allmängods sommaren 1967. På fem år skedde alltså i Sverige, liksom i stora delar av världen, en genomgripande förändring.²

I den här boken utforskar jag miljöfrågornas stora samhällliga genombrott i Sverige. Vad var det som gjorde att människor fick upp ögonen för miljökrisen? När hände det? Vem eller vilka satte bollen i rullning? Vad gjordes för att få det att hända? Ja, hur går det egentligen till när kunskap, som under lång tid endast engagerat små grupper av människor, börjar märkas i det stora flertalets liv? Vad händer med samhället? Och vad händer med kunskapen?

Frågorna och tematiken skär in i vår egen tid. Det som hände åren kring 1970 är inte en isolerad historisk händelsekedja. Det har efterverkningar. För de flesta läsare kommer många av de utsagor och bilder som jag skriver om att kännas bekanta. Kanske kommer några till och med att drabbas av en överklighetskänsla över hur stora likheterna mellan nu och då är. Många av citaten hade kunnat vara direkt hämtade från vår egen tid. Detta förhållande manar till reflektion och eftertanke, vilket jag kommer att återkomma till i bokens avslutande kapitel.

Men framförallt hoppas jag att den här boken ska ge nya historiska insikter. Miljöfrågornas genombrott i det sena 1960-talets Sverige är nämligen ingenting som människor i allmänhet har några djupare kunskaper om. Detta kan tyckas förvånande, med tanke på vilken aktualitet som frågorna har i vår samtid. Men möjligen är det just för att miljömedvetandet i dag är så självklart som vi inte ser att det också har en historia. Dessutom tenderar miljöengagemang att vara samtids- och framtidsinriktat. För de människor som vill bidra till en hållbar samhällsutveckling är det förgångna ingen självklar startpunkt. I synnerhet inte det närliggande. Geologiska och evolutionära tidsrymder överskuggar i regel det nära förflutna.

Men inte heller bland modernhistoriskt intresserade personer är miljöfrågornas genombrott en speciellt välkänd process. Detta beror inte på att det sena 1960-talet glömts bort av forskningen. Tvärtom. Få perioder under efterkrigstiden har studerats med sådan kraft. Intresset

har emellertid i första hand riktats mot vänsterradikaliseringen och det mytomspunna året 1968. Där och då stod miljöfrågorna inte i centrum. Det var först på 1970-talet, med Stockholmskonferensen, Romklubbens rapport om tillväxtens gränser och det organiserade kärnkraftsmotståndet som miljöfrågorna blev tongivande. Eller? Ja, från studentvänsterns perspektiv var det kanske så. Men det svenska samhället var betydligt större än studentvänstern.³

Liknande resonemang kan föras kring miljöfrågorna. De var inte enbart en angelägenhet för de människor som engagerade sig i nya sociala rörelser. Faktum är att det stora genombrottet för miljöfrågorna i Sverige skedde innan det fanns någon miljö- eller alternativrörelse över huvud taget. Jag kommer i den här boken att argumentera för att den avgörande vändpunkten inträffade hösten 1967. De drivande aktörerna i denna process var alla delar av samhällsetablissemang. De var forskare, politiker, redaktörer och journalister på de stora dagstidningarna. De hade starka positioner och institutionella resurser. Den mer småskaliga gräsrotsaktivismen kom först senare. I grannländerna Danmark, Norge och Finland skedde genombrottet ett par år längre fram och fick därför en helt annan social och politisk dynamik.⁴

Det som hände i Sverige hösten 1967 har jag valt att karaktärisera som *ett samhälleligt kunskapsgenombrott*. Med detta avser jag en historisk process där en form av kunskap börjar få stor betydelse för många människor. Miljöfrågornas genombrott är närmast ett typexempel på en sådan historisk process. Den kunskap som då började cirkulera var varken till form eller innehåll ny. Inte heller grundade den sig på några nya vetenskapliga rön eller insikter. Nej, ur ett idé- och vetenskapshistoriskt perspektiv är det snarare det sena 1940-talet som är den kritiska vändpunkten. Då utmejslades förståelsen av en hotad värld och mänsklighet inom små – men inflytelserika och resursstarka – elitkretsar på global nivå.⁵ För de allra flesta var denna utveckling dock utom synhåll och utan betydelse. Det skulle dröja närmare två decennier innan den hotande miljökrisen blev en del i det stora flertalets liv. Och det är denna vändning som intresserar mig. Därför har jag valt att börja min undersökning hösten 1967.

Den gröna vändningen

Inom internationell miljöhistorisk forskning betecknas det sena 1960-talet och tidiga 1970-talet som "the ecological turn" eller "the ecological moment".⁶ Själv anser jag att den något bredare beteckningen "the environmental turn" bättre ringar in processen. Dessvärre är det svårt att rakt av översätta den till svenska. Därför har jag i denna bok valt att tala om skeendet som "den gröna vändningen". Det som hände under denna var att miljöfrågorna på allvar började sätta avtryck i politik, kultur och samhällsliv världen över. Kännetecknande för utvecklingen var att många naturvetenskapsmän, som Barry Commoner i USA, Jean Dorst i Frankrike och Hans Palmstierna i Sverige, började se det som sin uppgift att direkt gripa in i samhällsdebatten för att söka styra den politiska utvecklingen i nya banor. Det var även vid denna tid som de moderna miljörelserna började växa fram. Internationella organisationer som Friends of the Earth (1969) och Greenpeace (1971) såg dagens ljus samtidigt som äldre naturskyddsorganisationer som Sierra Club (1892) och Svenska Naturskyddsföreningen (1909) började orientera sig i nya riktningar. I många länder inrättades myndigheter med särskilt ansvar för miljöfrågor och lagstiftningen på området byggdes ut och skärptes. Det började också tas steg mot fördjupade internationella samarbeten och överenskommelser.⁷

När FN:s första miljökonferens gick av stapeln i Stockholm 1972 var temat "en enda värld". Det var en vision som bröt av mot hur världen vid denna tid generellt uppfattades och fungerade. Kalla kriget pågick alltjämt mellan öst och väst och länder i den så kallade tredje världen var återkommande skådeplatser för ideologiska och militära kraftmätningar mellan blocken. Också vägen till Stockholmskonferensen kantades av storpolitiska komplikationer. Orsaken till detta var att Östtyskland inte tilläts delta eftersom landet inte var medlem i FN. Merparten av östblocket bojkottade därför arrangemanget. De enda kommunistiska länder som närvarade var Jugoslavien, Kina och Rumänien. På själva konferensen var det emellertid konflikten mellan nord och syd som hamnade i fokus. Västvärldens strävan efter att komma till rätta med miljöförstörelse och överbefolkning ställdes mot utvecklingsländernas

vilja till industrialisering och välstånd.⁸ Den svenske statsministern Olof Palmes inledningstal blev kontroversiellt. Han lyfte fram ”den oerhörda förstörelse som vållas av omfattande bombningar utan åtskillnad” och ”användningen i stor skala av bulldozers och växtgifter”.⁹ Även om det inte sades rakt ut rädde det ingen tvekan om att hans kritiska utspel riktade sig mot USA:s agerande i Vietnam som vid denna tid beskrevs i termer av ett ”miljömord”. Palmes anförande uppskattades inte i Washington. En talesperson för det amerikanska utrikesdepartementet sade att man kände ”djup olust” över att statsministern för värdlandet hade tagit upp denna fråga som inte hade med miljövärdskonferensen att göra.¹⁰ FN-konferensen mötte dessutom skarp kritik från de nya miljörörelserna. De ansåg att evenemanget var en toppstyrd och otillräcklig symbolhandling. Därför organiserades parallella alternativa miljökonferenser, som det vänsterradikala ”Folkets forum”.¹¹

I själva verket synliggjorde alltså Stockholmskonferensen de många och djupa motsättningar som präglade ”den enda världen” 1972. Kunskap om en pågående miljökris cirkulerade förvisso vid denna tid globalt, men den förstods och hanterades på disparata sätt inom olika maktblock och länder. Så hade det givetvis varit även före Stockholmskonferensen. Blickar vi mot år som 1970, 1967 eller 1963 så var skillnaderna minst lika stora som 1972. För att förstå och förklara den gröna vändningen krävs därför studier av hur processen utvecklades i olika samhällen med skilda förutsättningar, problem och agendor. Därigenom blir det också möjligt att visa hur de globala påverkansprocesserna såg ut i praktiken och analysera den kedjereaktion som gjorde miljöfrågorna till en global politisk angelägenhet.¹²

Med ett sådant perspektiv står det klart att de första och starkaste impulserna till den gröna vändningen kom från USA. Redan under sent 1940-tal började naturvetenskapsmän som William Vogt och Fairfield Osborn att sätta sin prägel på samhällsdebatten. De varnade för att överbefolkning och plundring av jordens resurser på sikt kunde leda till en global civilisatorisk kollaps.¹³ Varningarna hörsammades på andra håll i västvärlden. I Sverige plockades de exempelvis upp av livsmedelsforskaren Georg Borgström som enträget kom att torgföra dem i Skandinavien.¹⁴ Nästa viktiga amerikanska impuls kom i

början på 1960-talet med Rachel Carsons *Tyst vår* (1963). Den satte fokus på farorna med kemiska bekämpningsmedel och gav upphov till hätska debatter mellan naturskyddsintressen, industriföreträdare och myndigheter.¹⁵ Carsons bok kom emellertid inte att ge upphov till någon gräsrotsrörelse. Åtminstone inte direkt. Den moderna amerikanska miljörelsen tog snarare form kring organiserandet av den första Earth Day den 22 april 1970. Det beräknas att omkring 20 miljoner amerikaner deltog i evenemanget som kanaliserade och förstärkte det växande miljöengagemanget, inte minst bland unga skolelever och collegestudenter. Miljöhistorikern Adam Rome har uttryckt det som att Earth Day skapade ”den första gröna generationen”.¹⁶

I ett globalt perspektiv var det amerikanska Earth Day-firandet dock mindre viktigt. Svenska medier rapporterade exempelvis inte alls om det. I Storbritannien och Tyskland tycks intresset ha varit något större, men miljöhistorikern Frank Uekötter slår likväl fast att Earth Day var ”a purely American event”.¹⁷ Tidsmässigt sammanföll firandet dock med ett liknande initiativ i Europarådets regi. Där hade man nämligen utsett 1970 till ”Europeiska naturvårdsåret” och över hela kontinenten gjordes på politisk väg försök att öka medvetenheten om miljöproblemen. Resultaten var dock magra. Naturvårdsåret blev ingen katalysator för gräsrotsengagemang i Europa. Miljörelserna på denna sida av Atlanten växte fram på andra sätt.¹⁸

Svårigheterna att på internationell nivå samlas kring miljöfrågorna kan vidare illustreras med den Nordiska naturvårdsdagen den 6 september 1970. Den var ett samarbete mellan Sverige, Norge, Danmark och Finland som sökte orkestrera en gemensam manifestation för miljön. Tanken var att hundratals varnande vårdkasar skulle tändas över Norden för att kulminera i ett fackeltåg i Oslo med avslutande fyrverkerier. De nationella kommittéerna hade dock ganska olikartade sammansättningar, mandat och önskemål. Exempelvis hade den norska kopplingar till radikala krafter inom den framväxande miljörelsen medan den svenska aktivt tog avstånd från sådana. Vad gäller det danska och finska medverkandet tycks det ha varit ljummet och präglats av skrala budgetar.¹⁹

Nordiska naturvårdsdagen speglade därmed de olika utvecklingslinjer som den gröna vändningen följde i Norden. År 1970 fanns det i Sverige ett

miljöpoltiskt etablissemang centrerat kring Statens naturvårdsverk. Det hade inrättats i juni 1967 som den första myndigheten i världen i sitt slag. Bakom verket stod den socialdemokratiska regeringen som hade styrt Sverige sedan 1930-talet. I Norge och Danmark var socialdemokraterna vid denna tid i opposition. Där skulle inte myndigheter av Naturvårdsverkets slag inrättas förrän 1971 (Danmark) och 1972 (Norge). I Finland dröjde det till 1983. Det var emellertid inte enbart på politiska och förvaltningsmässiga grunder som länderna skiljde sig åt. Ännu viktigare var att det svenska naturvetenskapliga forskarsamhället var stort, resursstarkt och tidigt kom att engageras i frågorna. I kölvattnet av biociddebatten tillsattes 1964 års naturresursutredning för att kartlägga miljösituationen i Sverige. Något liknande skedde inte i de övriga nordiska länderna. De tidiga svenska varningsrösterna, som Georg Borgström och Hans Palmstierna, kom också att spela viktiga roller i grannländerna. Där var det inte nödvändigtvis etablerade naturvetenskapsmän som var de viktigaste kunskapsaktörerna för den samhälleliga cirkulationen. I Norge kom filosofen Arne Næss och reklammannen Erik Dammann under 1970-talet att stå centralt. I Danmark var det studentaktivisterna inom miljö rörelsen NOAH (1969) som satte tonen.²⁰

Sammantaget innebar detta att den gröna vändningen fick en speciell dynamik i Sverige. Likheterna var på många sätt större med USA än med grannländerna och övriga Västeuropa. En viktig skillnad var dock att de svenska vetenskapsmännen befann sig betydligt närmre den nationella politiska maktens centrum än deras amerikanska motsvarigheter. Barry Commoner och Paul Ehrlich hade varken någon parlamentarisk plattform eller tillgång till en folkrörelseorganisation.²¹ Men vad fick då detta för konsekvenser? Hur gick den gröna vändningen i Sverige till? Och vilka var det egentligen som fick saker att hända?

Tre kunskapsaktörer

En central poäng i denna bok är att historiska aktörer var drivande i och för den gröna vändningen i Sverige. Det samhälleliga kunskapsgeombrottet skedde, som jag ser det, på grund av att specifika människor gjorde specifika saker vid specifika tidpunkter, vilket satte igång kedje-

reaktioner. Denna historiska dynamik vill jag synliggöra i min framställning. Därför har jag valt att särskilt lyfta fram tre kunskapsaktörer: den ovan nämnde kemisten Hans Palmstierna, journalisten Barbro Soller och historikern Birgitta Odén. De var alla tre födda på 1920-talet och befann sig under åren jag studerar mitt uppe i livet och karriären. De bidrog alla tre till miljöfrågornas genombrott och därigenom kom såväl deras egna liv som andras att få nya riktningar.

Mest välkänd i sin samtid var Hans Palmstierna. Han var docent i kemi, laborator vid Karolinska Institutet i Stockholm och verksam vid Statens bakteriologiska institut. Därtill skrev han regelbundet för *Dagens Nyheters* kultursida och var aktiv socialdemokrat. Hösten 1967 gav han ut debattboken *Plundring, svält, förgiftning*. Den kom att få ett enormt genomslag. Hans Palmstierna blev den första riktigt stora miljödebattören i Sverige. I början på 1968 avbröt han sin akademiska karriär för att börja arbeta på Statens naturvårdsverk. Där kombinerade Palmstierna sin nya tjänst med ambitiösa folkbildningsinsatser och politiska uppdrag för Socialdemokraterna. Vid hans död 1975 framhölls det att det var Palmstierna som ”väckte vårt medvetande” och ”verkligen fick fart på miljödebatten”.²²

Hans Palmstierna är ingen okänd historisk aktör, men hans personarkiv har tidigare inte använts.²³ Där finns bland annat ett rikt brevmaterial, kalendrar och pressklipp, vilket gör att hans agerande kan studeras i detalj. Genom de många breven kan jag också synliggöra hur kunskap cirkulerade i det svenska samhället vid denna tid. Hans Palmstierna korresponderade nämligen inte enbart med vetenskapsmän, partivänner, fackföreningsombud och bildningsförbund utan också med präster, studenter, bankdirektörer, journalister och gymnasieungdomar. Vad som vidare kommer att framgå av min studie är att Hans Palmstiernas position kom att genomgå flera förändringar. Hösten 1967 gick han från obemärkt vetenskapsman till samlande och upphöjd expert. Men i början på 1970-talet blev han en kontroversiell person som många vände sig emot. Här blir det möjligt att belysa hur miljökunskap och framtidsexpertis kom att omformas när miljödebatten på 1970-talet skulle omsättas i politiska handlingar.²⁴

Barbro Soller var en annan typ av kunskapsaktör än Hans Palmstierna. Hon var varken forskare eller politiker utan journalist. Hennes texter publicerades inte på kultur- och ledarsidor (de arenor där miljödebatten i första hand fördes i pressen) utan hade snarare karaktären av nyhetsrapportering. Hon anställdes 1964 på *Dagens Nyheter* och kom där att utvecklas till Sveriges första miljöjournalist. Hennes stora genombrott kom med reportageserien ”Nya Lort-Sverige” våren 1968. I denna reste hon genom Sverige för att dokumentera miljöförstörelse och nedskräpning. Året därpå gavs serien ut som reportagebok av Rabén & Sjögren, samma förlag som stod bakom Palmstiernas *Plundring, svält, förgiftning*.

Barbro Sollers grävande miljöjournalistik var i samtiden något helt nytt. Hon är inte heller okänd inom forskningen. Särskilt har hennes övergång till tv-mediet i början av 1970-talet tilldragit sig intresse.²⁵ Jag kommer i stället att studera en tidigare fas av hennes journalistiska karriär. Detta låter sig numera göras eftersom tidningsmaterialet har digitaliserats och blivit fulltextsökbart.²⁶ Jag kan därför kartlägga Barbro Sollers verksamhet och analysera hennes övergång från allmänreporter till grävande miljöjournalist. Därigenom kan jag placera in henne i ett större kunskaphistoriskt sammanhang och belysa detsamma genom henne.

Birgitta Odéns namn kan jämte Hans Palmstiernas och Barbro Sollers synas apart. Vad har en historiker, som blev professor genom att studera 1500-talets statsfinanser, med miljöfrågornas genombrott och samhällelig kunskaps-cirkulation att göra? En hel del faktiskt. Birgitta Odén kom nämligen våren 1967 att bjudas in till ett möte på Försvarets forskningsanstalt (FOA). Initiativtagare till detta möte var generaldirektören och chefen på FOA Martin Fehrm. Han såg miljöproblemen som ett säkerhetshot och ansåg att de inte kunde reduceras till en naturvetenskaplig och teknisk fråga. De handlade om människors agerande och politiska beslutsprocesser. Därför krävdes humanistiska och samhällsvetenskapliga kunskaper. Birgitta Odén kom att bli drivande för att få sådan forskning till stånd. Parallellt med detta sökte hon starta en miljöhistorisk forskargrupp vid Historiska institutionen i Lund, framförallt genom att engagera unga studenter. Sommaren 1968

skickade hon tillsammans med statsvetare och nationalekonomer in en stor forskningsansökan. Den kom dock aldrig att beviljas.

Birgitta Odéns arbete visar hur miljöfrågornas genombrott förändrade en enskild människas liv mot slutet av 1960-talet. Det pekar också på hur en person i hennes ställning kunde inspirera andra och staka ut nya riktningar. Några av de studenter som hon engagerade kom att ägna sina liv åt dessa frågor. Men Birgitta Odéns historia visar också på betydelsen av nätverk och personliga kopplingar. Hennes yngre bror var nämligen markkemisten Svante Odén, laborator vid Lantbrukshögskolan i Ultuna, söder om Uppsala. Det var han som gjorde den vetenskapliga upptäckten av miljöfaran surt regn och gjorde den svenska allmänheten uppmärksam på den genom en artikel i *Dagens Nyheter* hösten 1967. Vid det konstituerande mötet på FOA i maj 1967 var båda syskonen närvarande.²⁷

Hans Palmstierna, Barbro Soller och Birgitta Odén är inte de enda aktörer som jag studerar. Genom dem når jag andra, såsom den engagerade lekmannen Sören Gunnarsson, den unge miljöaktivisten Wolter Arnberg, gymnasieläraren Kerstin Hägg och Lundastudenten Lars J. Lundgren. Anledningen till att jag valt ut Palmstierna, Soller och Odén är att de är tillräckligt centrala aktörer – och tillräckligt olika i sina värv – för att det svenska samhället vid denna tid ska kunna framträda genom dem. Vad jag vet så kände de inte varandra speciellt väl. Men de hade definitivt kännedom om varandra. Det fanns personer som Svante Odén, och arenor som *Dagens Nyheter*, vilka länkade dem samman. Dessutom föreligger en historisk samtidighet: hösten 1967 var de alla tre djupt involverade i vad som kom att bli miljöfrågornas genombrott i Sverige. Den historiska processen blir därmed synlig genom dem. Men innan jag griper mig an det stora genombrottet ska några ord sägas om denna boks tillkomst och förutsättningar.

Monografins betydelse

Den här boken bygger på drygt fem års forskning. Merparten av mina resultat har tidigare publicerats i artiklar, bokkapitel och essäer. Dessa kortare textformat har många fördelar. De gör att forskaren – som kan

ha svårt att begränsa sig i sin iver – tvingas tänka igenom vad som verkligen är de viktigaste resultaten och hur budskapet bäst ska kommuniceras. Min egen tumregel är att en text på 20–25 sidor bör innehålla *en* välunderbyggd poäng. Mer än så tillåter inte formatet. Det är en princip som skärper tanken och gör det enklare att prioritera.

Arbetsättet att publicera i artikelformat har under det senaste decenniet blivit allt vanligare inom svensk humaniora. I dag finns det många fleråriga forskningsprojekt som resulterar i ett antal kortare texter riktade till olika vetenskapliga publikationer. Därefter avrapporteras projektet till finansierarna. Forskaren går vidare till nya uppgifter. Här finns en risk att större helhetsgrepp aldrig tas. Det samlade bidraget från studierna görs inte tydligt. Därtill finns det många vetenskapliga resonemang som är så pass komplexa att de inte kan sammanfattas i en enda välunderbyggd poäng. Forskare behöver ibland kunna göra flera poänger och relatera dem till varandra. För detta intellektuella arbete är 20–25 sidor inte nog. Det krävs ett större format, en vetenskaplig monografi.

Men den här boken är inte enbart skriven av strikt vetenskapliga skäl utan även av kommunikativa. Jag är nämligen helt säker på att de personer som läst alla mina studier på det miljöhistoriska området är en lätträknad skara. Med största sannolikhet är alla dessa också yrkesverksamma forskare. Genom att samla mina resultat i en bok hoppas jag kunna vidga läsekretsen.

Monografier utgör en potentiell brygga till offentligheten och en bredare icke-akademisk läsekrets. Där historievetenskapliga artiklar vanligen stannar inom professionen, kan historikers böcker ibland röra sig i större cirklar. Det är något jag tycker att historiker ska vara stolta över och slå vakt om. Det är få andra vetenskapsgrenar som har detta privilegium. Med denna bok vill jag alltså försöka bidra till att historisk forskning blir läst, diskuterad och använd också utanför skräet.²⁸

I mitt fall finns det också särskilda anledningar till att skriva för fler läsare än forskarsamhället. Den gröna vändningen må ligga femtio år tillbaka i tiden, men det är inte svårt att finna trådar som leder in i nuet. De miljö- och klimatutmaningar som vi står inför i dag är dessutom till sin karaktär historiska. De handlar om förändring över tid, om aktörer, samhällen, kunskap och politik. Jag vill mena att

medellånga samtidshistoriska perspektiv – femårsperioder, decennier, kvarts- och halvseklar – är helt avgörande för att konstruktiva samtal och kollektiv handling ska komma till stånd. Det är i dessa skalor som liv levs, kunskap cirkulerar, politiska beslut genomförs och ansvar kan utkrävas. Det offentliga samtalet kring dessa frågor behöver få näring av historiska studier.

Med anledning av det ovanstående har jag här gjort mitt bästa för att skriva denna bok på ett tillgängligt sätt. Jag har valt att lägga fokus på förloppet, aktörerna och min egen analys. För de läsare som primärt är intresserade av det sakhistoriska skeendet och mina tolkningar av detta går det nu utmärkt att hoppa fram till kapitel 2. Men för de läsare som också är intresserade av mina teoretiska och metodologiska överväganden kommer dessa i det följande att klarläggas. Min ambition har varit att även dessa två avsnitt ska vara tillgängliga för många läsare, men i första hand riktar jag mig här till forskarsamhället.

Kunskapshistoria och cirkulation

Min studie av miljöfrågornas genombrott griper tag i och söker utveckla det nya forskningsfältet kunskapshistoria. Detta fält samlar forskare från olika historievetenskapliga inriktningar som intresserar sig för kunskap som ett historiskt och socialt fenomen. Fältet har vuxit fram under 2000-talet och diskussionerna fördes till en början främst i det tyskspråkiga Europa runt begreppet *Wissensgeschichte*.²⁹ Men omkring 2015 började det internationella intresset att växa, inte minst i Norden. Då lanserade Johan Östling termen ”kunskapshistoria” och året därpå gav den framstående brittiske historikern Peter Burke ut *What is the History of Knowledge?* (2016).³⁰ Därefter har den internationella diskussionen fortsatt att växa och en rad nätverk, internationella tidskrifter och större forskningsprojekt har startats.³¹

Men fältets snabba tillväxt och det brett inkluderande anslaget har gjort dess värde omdebatterat. Kritiker menar att kunskapshistoria är vagt definierat och att det mest tycks vara ett nytt namn på sådant som forskare sedan länge har sysslat med. Dessa invändningar har i synnerhet framförts av idé- och vetenskapshistoriker.³² Min egen ståndpunkt

är att det är väl tidigt att slå fast vilka bidrag som kommer att visa sig vara originella och livskraftiga i det långa loppet. Historievetenskap är en långsam aktivitet och det tar ett antal år innan intellektuella ambitioner manifesteras i nydanande forskning. Jag anser dock att kunskapshistoriker bör ta invändningarna som har rests mot fältet på största allvar. Företrädare behöver framöver kunna visa hur kunskaps-historiska angreppssätt skiljer sig från andra. De svar som ska ges både kan, och bör, vara många och nyanserade. Kunskapshistoria är inte en teoretisk skolbildning utan ett integrerande fält. Det är brett nog för att rymma olika linjer och motstridiga röster.³³

Min egen förståelse av kunskapshistoria och dess potential bottnar i en social- och kulturhistorisk grundsyn. För mig står kunskapers sociala relevans och räckvidd i fokus. Kunskapshistoria i denna form kretsar kring sådant som många människor har uppfattat, hanterat, och agerat utifrån, som kunskap – exempelvis kunskap om en global miljökris 1970 eller kunskap om klimatförändringar 2020. Genom att studera den typen av fenomen vill jag bidra till skrivandet av en större samhällshistoria där kunskap är en lika självklar ingång som politik, ekonomi eller genus. Så är inte fallet i dag. Bristen på intresse för kunskap bidrar till att även historiska processer med långtgående efterverkningar och uppenbar samtidsrelevans – som miljöfrågornas genombrott – tenderar att marginaliseras i bredare former av historieskrivning. Kunskapshistoria behövs för att ändra på detta förbiseende.

Ett nyckelbegrepp inom kunskapshistoria är ”cirkulation”. Med denna term riktas fokus mot hur kunskap formas och omformas när den befinner sig i rörelse. Den teoretiska utgångspunkten är att kunskap inte finns i någon ”ren” form. Kunskap kräver medier och bärare för att förflyttas och verka.³⁴ Johan Östling, som jag arbetat nära för att utveckla kunskapshistoria på nordisk botten, uttrycker det som att kunskap alltid är formaterad.³⁵ Sett ur det perspektivet befinner sig kunskap alltid potentiellt i förändring och en central forskningsuppgift blir därmed att kartlägga och analysera kunskap i rörelse.³⁶

Cirkulationsbegreppet används i dag på många olika sätt av forskare såväl inom som utanför det kunskapshistoriska fältet. Dess kraft tycks ligga i att det utgör ett konkret alternativ till den linjära spridningsmodell

som många på teoretiska grunder tar avstånd ifrån. Cirkulationsbegreppet komplicerar därmed frågor om hur kunskap produceras och blir betydelsefull.³⁷ De mest radikala rösterna ifrågasätter rentav principen om spridning och att det skulle finnas någon slags startpunkt för kunskap. I denna förståelse är produktion och cirkulation oskiljaktiga.³⁸

Själv är jag, vilket torde ha framgått, framförallt intresserad av hur kunskap rör sig på ett samhälleligt plan. Det vill säga hur något går från att vara en angelägenhet för några, till att bli en angelägenhet för många. Tillsammans med Johan Östling har jag valt att benämna denna förståelse av cirkulationsbegreppet för ”samhällelig cirkulation av kunskap”. Vi menar att denna precisering öppnar för historiska undersökningar av centrala samhällsfenomen som ägnats alltför lite uppmärksamhet i forskningen. Här anser vi att begreppet kan bidra till en tyngdpunktsförskjutning – från ett fokus på kunskapens produktion och ursprung till studier av dess cirkulation och verkningar.³⁹

Vår syn på nyttan med kunskapshistoriska studier utgör inget radikalt brott mot etablerade forskningstraditioner. Det finns inte minst inom sociologiskt inspirerad vetenskapshistorisk forskning i dag ett stort intresse för att studera publiker, medier och offentliga aktörer.⁴⁰ Men likväl är fylliga undersökningar av samhälleliga kunskapsgenombrott ovanliga, i synnerhet inom historieämnet, den disciplin som jag själv verkar och är fostrad inom. För historiker är det betydligt vanligare med studier av diskurser och meningssammanhang. Textnära tolkningar och idéhistoriska kopplingar är gängse. Huruvida någon i de analyserade texternas samtid över huvud taget läste och brydde sig om dem tycks spela mindre roll. De uppfattas som intressanta i sig själva. Så kan man givetvis tycka. Det finns goda argument för att studera det obemärkta eller partikulära. Risken är dock att ett alltför starkt fokus på sociala marginalfenomen gör att större samhällsprocesser hamnar i skymundan. Jag anser att historiker bör ha som ambition att säga något om dessa. Därför behöver vi ägna större omsorg åt vad vi väljer att detaljstudera. Det stora flertalets liv och verkligheter förtjänar mer uppmärksamhet.

Min förståelse av kunskapshistoria och cirkulation är, som synes, tätt sammanflätad med mitt intresse för den gröna vändningen. I själva verket har min teoretiska förståelse och min empiriska forskning format

varandra. Jag började undersöka miljöfrågornas genombrott vid samma tid som jag blev involverad i det kunskapshistoriska fältet – hösten 2014. Därefter har mina empiriska studier och de mer generella teoretiska och metodiska diskussionerna korsbefruktat varandra.

I grund och botten är jag dock en empiriskt orienterad och frågestyrd forskare som vill ta reda på nya saker om olika skeenden i det förgångna. De teoretiska och metodiska resonemang som jag inspireras av är de som hjälper mig att gå från nyfikenhet till forskning. För mig har såväl formeringen av det kunskapshistoriska fältet som begreppet cirkulation fyllt sådana funktioner. Framförallt har diskussionerna drivit mig till att bli mer konkret och lägga större vikt vid att analysera aktörer, nätverk, medieformer och kronologisk sekvensering. Jag vill rentav mena att studiet av samhällelig cirkulation av kunskap kräver historisk forskning i förhållandevis hög upplösning. På en alltför aggregerad nivå syns nämligen inte det som jag funnit mest betydelsefullt för samhälleliga cirkulationsprocesser: mänskliga handlingar, interaktioner, mediala förutsättningar och historiska förlopp.

Kunskapshistoria – en metodologisk nyorientering

Min egen rörelse till fältet kunskapshistoria har fört mig närmare ett antal områden och forskningstraditioner som allmänhistoriker vanligen inte befinner sig i närkontakt med. Däribland sociologisk vetenskapshistoria, intellectual history, kunskapssociologi, STS-studier, medie-, bok- och utbildningshistoria. I Sverige samlas flera av dessa fält inom ämnet idé- och lärdoms historia. Detta är en internationellt sett ovanlig ämneskonstruktion som förutom i Sverige endast existerar vid enstaka norska och danska lärosäten.⁴¹

Forskare inom de ovanstående fälten har länge varit intresserade av kunskap. Vetenskapliga världar och utövare har stått centralt, men på intet sätt studerats som isolerade från det omgivande samhället. Tvärtom har forskare, alltsedan Ludwik Flecks utforskande av vetenskapliga ”tankekollektiv” och ”tankestilar” på 1930-talet, på olika sätt sökt belysa de nära relationerna mellan vetenskap, politik, ekonomi, teknik, medier och sociala rörelser.⁴² Med Sheila Jasanoffs begrepp ”samproduktion”

har det betonats att kunskaps- och samhällsutveckling står i ett närmast symbiotiskt förhållande till varandra. Detta har öppnat upp för kritiska analyser av de maktrelationer som all kunskapsproduktion och -cirkulation är inbegripna i.⁴³ Frågor om hur vetenskaplig legitimitet skapas och upprätthålls har också det rönt stort intresse. I Thomas Gieryns efterföljd har särskild vikt lagts vid de olika former av ”gränsdragningsarbete” som vetenskapliga aktörer ägnar sig åt för att hävda auktoritet och vinna inflytande. Detta arbete kan handla om att markera revir och upprätthålla skiljelinjer, men också om att överskrida gränser och argumentera för kunskapers relevans på nya fält, exempelvis politiska.⁴⁴

Ett tredje viktigt begrepp är ”nätverk” eller ”nätverksarbete” vilket inom vetenskapsstudier inkluderar såväl människor som olika materiella objekt. Här är det inte gränserna som står i fokus utan relationerna mellan olika aktörer och ting. Forskare som Bruno Latour analyserar hur nätverken möjliggör och legitimerar kunskap samt kan få den att förflyttas mellan olika kontexter.⁴⁵

Mot bakgrund av detta är det kanske inte så konstigt att det kunskaps-historiska fältets snabba framväxt mötts med tveksamhet i vissa läger. Vad består egentligen det nya i? Hur förhåller sig kunskapshistoriska perspektiv till etablerade diskussioner och teoribildningar? På vilkas axlar står egentligen kunskapshistoriens företrädare? Ja, vilka nya insikter kan fältet bidra med?⁴⁶ Rör det sig kanske bara, som Suzanne Marchand uttryckt det, om ”old wine in slightly stretched wine skins”. Behövs det verkligen ett nytt namn på det som så många forskare redan ägnat sig åt under så lång tid?⁴⁷

Jag vill här argumentera för att kunskapshistoria – i den tappning som jag och Johan Östling sökt utveckla – faktiskt bidrar med en nyorientering. Det rör sig om en metodologisk intervention som syftar till att generera nya frågor och forskningslinjer och i förlängningen nya insikter om olika centrala samhällsprocesser, exempelvis det moderna miljömedvetandets framväxt. I fokus för oss står frågor om hur det går till när olika former av kunskap blir till samhälleliga angelägenheter och griper in i många människors liv. Vad är det som gör att kunskap cirkulerar socialt? Hur går det till och vad får det för konsekvenser?

Frågorna i sig är inte nya. Men de varken står eller har stått i främsta rummet inom de ovan diskuterade fälten.⁴⁸

Paradoxalt nog är den metodologiska interventionen en konsekvens av att den nya kunskapshistoriens primära intresseområde inte är kunskap och dess epistemiska villkor – utan den större samhällsutveckling som olika former av kunskap är en viktig del av. Genom att undersöka kunskap i cirkulation är det överordnade målet, för att tala med Simone Lässig, att få en ”better understanding of societies”.⁴⁹ Denna ambition bottnar i en social- och kulturhistorisk grundsyn och ett programmatiskt intresse för processer som griper in i det stora flertalets liv. Målsättningen är att skriva större samhällshistorier som inkluderar många olika röster och perspektiv. Kunskapshistoria är alltså ett försök att föra forskningen i nya riktningar.

För att åstadkomma denna metodologiska intervention står studiet av ”samhällelig cirkulation av kunskap” centralt. Med detta fokus riktas blicken mot när, hur, varför och med vilka konsekvenser som kunskap aktualiseras och sätter avtryck i många människors liv. Offentligheter, mediala arenor, inflytelserika organisationer och tongivande aktörer blir med självklarhet centrala, men det är också viktigt att studera andra aktörer, grupper och publikar. För hur ska vi kunna studera samhällelig cirkulation av kunskap om vi endast tittar på de som befinner sig i strålkastarljuset? För att empiriskt studera kunskap som ett vidsträckt socialt fenomen måste vi titta bredare och inte fastna i närstudier av de mest uppenbara historiska aktörerna, organisationerna och arenorna.

Likväl ska inte tongivande elitaktörer, nätverk och institutioner – eller deras makt – negligeras. Deras verksamhet och betydelse behöver undersökas och kvalificeras empiriskt. Detsamma gäller frågor om hur kunskap sätts i rörelse och vad som händer med den när den börjar cirkulera brett. Här är det viktigt att understryka att det inte på förhand kan vara givet att kunskap aldrig ”sprids” eller ”sipprar ned” från eliter till flertalet utan att genomgå fundamental förändring. Så kan det mycket väl vara, men det kunskapshistoriska cirkulationsbegreppet gör det till en öppen empirisk fråga.

Detta pragmatiska förhållningssätt gäller även min syn på frågan om vad kunskap är och vilken kunskap det är som jag egentligen studerar.

Jag ansluter mig här till Jürgen Renns argumentation för att kunskaps-historiska studier bör försöka hitta en medelväg mellan kunskap som en historisk aktörskategori och kunskap som en rent analytisk kategori. Båda dessa ytterligheter för nämligen med sig problem. Den förstnämnda kan leda till en radikalt subjektivistisk och relativistisk position som gör det omöjligt att jämföra fenomen över tid och rum. Den sistnämnda riskerar att bli anakronistisk, fyrkantig och empiriskt svår användbar i historiska studier. Renns väg ut ur detta dilemma är att se kunskapshistoriska studier som utforskningar av såväl det förflutna som ”the nature of knowledge itself”.⁵⁰ För att det kunskapshistoriska fältets potential ska uppfyllas krävs dock att detta sökande tydliggörs och diskuteras så att en bättre kollektiv förståelse för vad kunskap är och har varit kan utvecklas. Här har kunskapshistoriker, som Lorraine Daston och andra kritiker påpekat, en del att lära av vetenskapshistoriker.⁵¹

Min egen praktiska ingång i denna studie har varit att undersöka offentligt framförda kunskapsanspråk om en hotande miljökris som slagit an brett, exempelvis genom bästsäljande böcker. Detta har varit ett sätt att komma åt samhällelig cirkulation av kunskap. Jag har fokuserat på att kartlägga och analysera hur böckerna diskuterades i samtiden snarare än att analysera deras innehåll. Av särskild betydelse har den framtidsinriktade expertis som tillerkändes vissa aktörer varit. Denna första empiriska ingång har efter hand kompletterats genom att jag följt upp olika trådar, aktörer, organisationer och relationer som jag stött på i källmaterialet eller forskningslitteraturen. Med detta arbetssätt har en entydig definition av vad som uppfattades och hanterades som kunskap inte varit möjlig att finna. Vid olika tidpunkter och för olika aktörer såg tyngdpunkten och förståelsen av kunskap om miljökrisen ganska olika ut. Därmed inte sagt att det inte finns mönster. Men dessa mönster är resultat av mina kartläggningar och analyser – inte något som jag visste på förhand. Vad gäller exempelvis frågor om ”kunskapsspridning” och ”elitaktörers betydelse” så har mina empiriska resultat gått i andra riktningar än jag utifrån min teoretiska förförståelse tänkte mig. Detta ser jag inte som ett problem utan som ett tecken på att kunskapshistoria faktiskt fungerar på ett sätt som kan ge oss nya insikter.

DEN GRÖNA VÄNDNINGEN

Med detta sagt ska jag nu vända blicken mot den händelserika hösten 1967. Den tidpunkt då miljöfrågorna fick sitt stora samhälleliga genombrott i Sverige.